תחקיר חזותי

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

בית החולים 'שערי צדק'

הבניין ההיסטורי, רחוב יפו 161

אבני מורשת

תחקיר וכתיבה

סיגל לנדסברג

עיצוב

זאב הררי

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

יולי 1910. איתמר בן אבי כותב בעיתונו 'הצבי':

"את הבניין הראשון היפה באמת נתן לנו ד"ר ואלך. הכל יודעים כי אין הרופא האדוק שבאדוקים הזה, שאפילו הרבה מרבני ירושלם אינם יכולים להדמות לו באדיקותו, אהוד לי ביותר ואף על פי כן, אלמלא לא בא ד"ר ואלך אלינו אלא בשביל הבניין היפה שנתן לנו, הייתי מוחל לו כל אדיקותו והייתי מכיר טובה לשולחיו. בית החולים החדש שבנה ד"ר ואלך הוא עתה, ועוד יהיה במשך הרבה דורות, אחד הבניינים היפים בירושלים...

זה בניין נאה במידה וקצב, בהסכמת הקווים, שהעין מתענגת להביט עליו... כי מן הבניין הזה מתחילים באמת דברי הימים של בניין ירושלים על ידי יהודים"

הבניין ההיסטורי

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

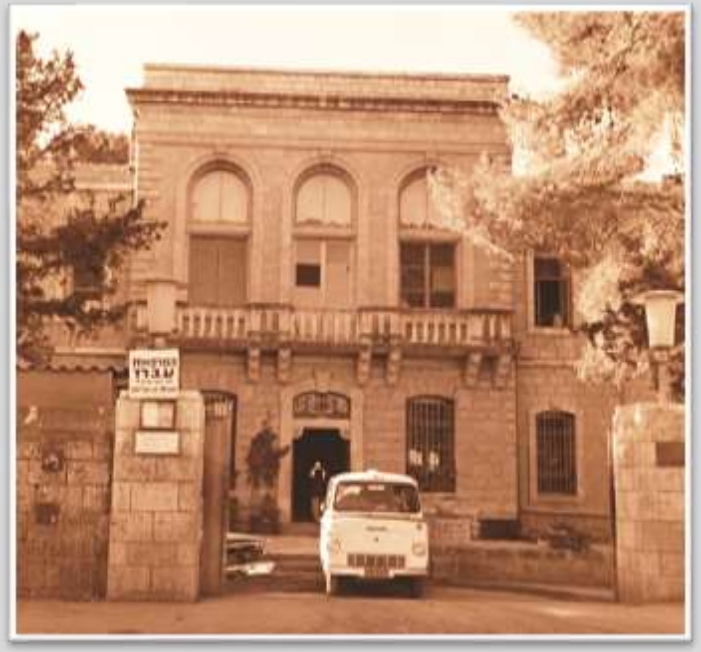
חלפו 68 שנים. במהלכן ידעה העיר מגיפות, שתי מלחמות עולם ומלחמת עצמאות, שבסופה קמה מדינת ישראל וירושלים הוכרזה כבירתה. בית החולים ברחוב יפו, מילא תפקיד חשוב באירועים ההיסטוריים שעברו על העיר, עד שבשנת 1978 עבר למשכנו החדש שבשכונת בית וגן.

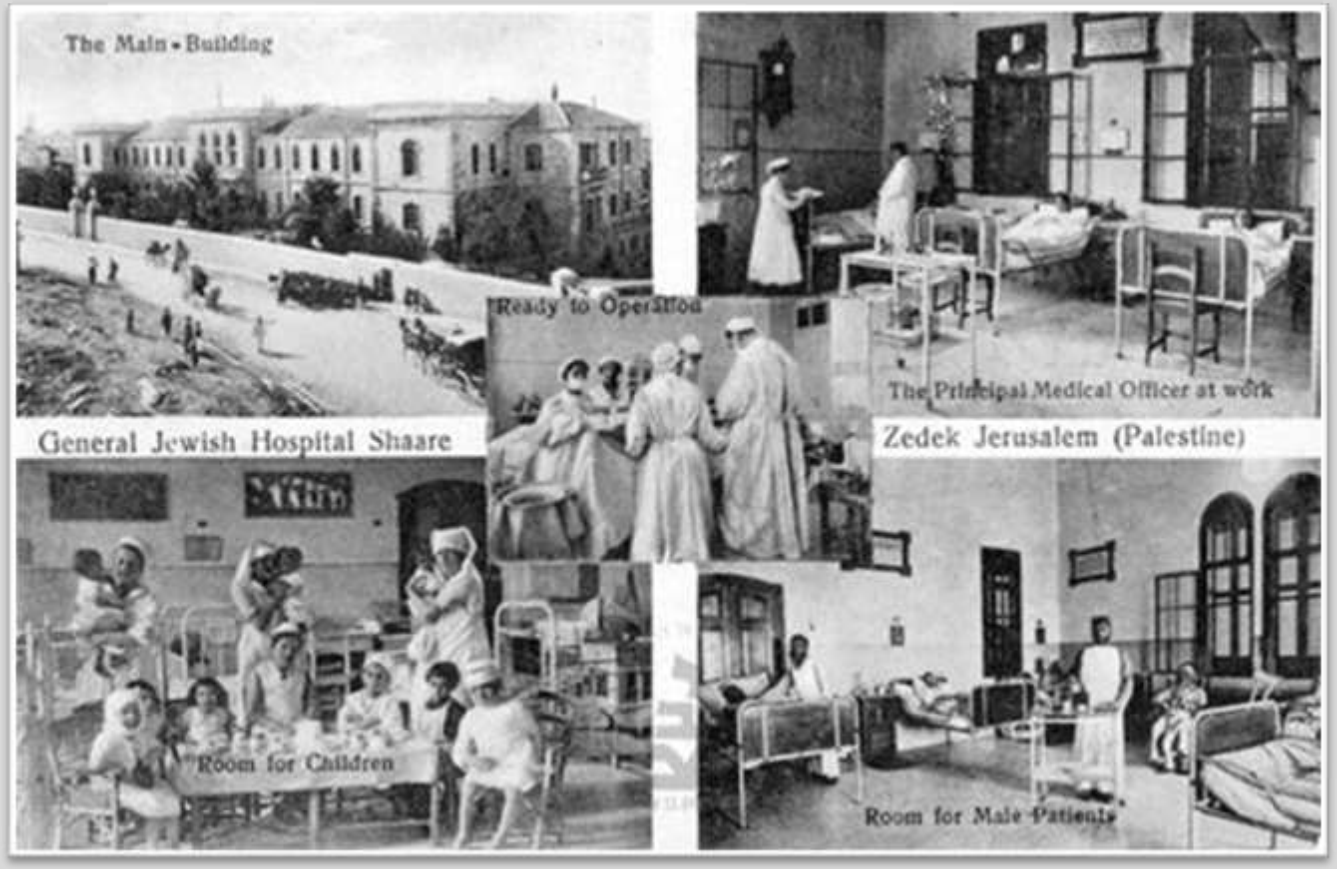
הבניין החדש
בבית וגן

הבניין ההיסטורי נותר שומם. הנהלת בית החולים ביקשה להרוס את הבניין הישן ולפתח את המתחם כולו בבנייה חדשה, וב-1981 אף הגישה לשם כך עתירה לבית המשפט העליון. העתירה נדחתה, המהלך עורר התנגדות ולא צלח.

מאז, לאורך יותר מעשור, הבניין הנטוש סבל מהרס ומוונדליזם שהשחיתו את הפאר המסוגנן שהותירו בוניו, עד שבראשית שנות 1990 יזמה הרשות לפיתוח ירושלים את שיקום הבניין ושימורו.

חזית הבניין ההיסטורי בתקופת המעבר וההזנחה

מקבץ תמונות המתארות את הפעילות בבית החולים, 1920

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

עד שנת 1837 לא עמד לרשות היישוב היהודי בארץ ישראל ולו גם בית חולים אחד. בתי חולים החלו לקום בירושלים בשנות הארבעים של המאה ה-19, אז הקימו מסיונרים אנגלים בית חולים ראשון.

לנוכח האיום, התגייסו גדולי עם ישראל ונדבניו בגולה להקים מוסדות רפואיים עבור הציבור היהודי בירושלים במטרה להציל נפשות יהודים ממוסדות המיסיון.

למעלה: בית החולים המיסיון, 1897

מימין: בית החולים האנגליקני, 1915

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

בית החולים 'ביקור חולים' בעיר העתיקה

בנסיבות אלו קם בעיר העתיקה בית החולים 'רוטשילד' ואחריו בית החולים 'ביקור חולים' עבור עדת ה'פרושים' ('מתנגדים' יוצאי רוסיה ופולין מהישוב הישן) שטענו לאפלייתם בבית החולים 'רוטשילד', ואחריהם הוקם 'משגב לדך' עבור עדת הספרדים.

ב-1898 נחנך מחוץ לחומות, הבניין החדש של בית החולים 'רוטשילד' וזמן קצר אחריו זכתה העיר בבית חולים חדיש ממנו, 'שערי צדק', שהוקם בדרך יפו עבור יוצאי גרמניה שסולקו מהנהלת 'ביקור חולים'.

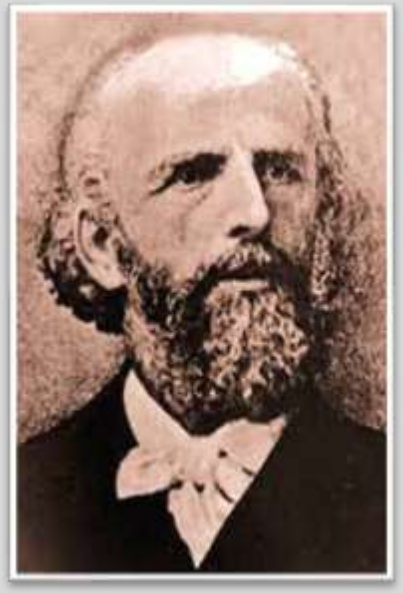
הסכסוכים בין העדות ובין בתי החולים תרמו לכך שבשלהי התקופה העותמאנית היו בירושלים בתי חולים רבים יותר מבכל עיר אחרת בעולם ביחס למספר התושבים.

לנוכח המצב, החוקר נורברט שווקה תוהה, האם ריבוי המוסדות הרפואיים בירושלים תרם לשיפור מצב הבריאות, או שדווקא עודד תחלואה בשל חשיפת מטופלים לסכנת זיהום והידבקות.

למרות זאת, בית החולים 'שערי צדק' שנחנך ב-1902 בדרך יפו מחוץ לחומות, היה בית חולים משוכלל ומודרני לתקופתו, שמייסדו ומנהלו ד"ר משה ואלך הנהיג בו כללי היגיינה אירופים קפדניים לצד הקפדה על כללי ההלכה היהודית.

ד"ר ואלך, 1940

ד"ר משה ואלך נולד בשנת 1866 בקלן בגרמניה בבית סוחר אמיד וחרד. בנעוריו למד בגימנסיה ציבורית ובישיבה. ב-1889 הוסמך לרפואה. כעבור שנתיים נשלח לירושלים על ידי ועד הפקידים והאמרכלים באמסטרדם, שניהל את כספי החלוקה לישוב היהודי במאה ה-19. בתחילה התיישב בעיר העתיקה ופתח מרפאה ובית מרקחת. כשהביקוש לשירותיו גדל הוא יצא לגרמניה לגייס כספים בסיוע יהודי פרנקפורט לצורך הקמת מוסד רפואי מודרני. הוא חזר לירושלים עם תרומות שאפשרו ב-1894 לרכוש מגרש שגובל בשכונה 'שערי צדק'.

על תוכנית הבנייה הופקד האדריכל הירושלמי, טמפלרי תושב המושבה הגרמנית, תיאודור זנדל, שתכנן ב-1894 את בית החולים הגרמני בירושלים, בניין מרשים שנמצא כיום במתחם 'ביקור חולים'.

משמאל: רחוב יפו,
תחילת המאה ה-20

למטה: בית החולים הגרמני,
במרכז התמונה

המבנה הראשי של בית החולים 'שערי צדק' אופייני לבנייה ציבורית מונומנטלית מהמחצית השנייה של המאה ה-19. הבניין, מלבני, דו-קומתי, מעוצב בסימטריה נאו-קלאסית כששני אגפים סימטריים בקצותיו.

תכנית בית החולים כללה בניין אשפוז מרכזי בן שתי קומות ומרתף לאחסון ולתרופות, חדרים גדולים מוארים ומאווררים וחדר ניתוח מודרני מופרד מיתר המחלקות.

אל הבניין הראשי נוספו: בניין למגורי הסגל הרפואי ובניין לאשפוז חולים במחלות מידבקות. את שלושת הבניינים הקיפו גן גדול וחומת אבן.

תחקיר חזותי
אין כמו שירת האבנים של ירושלים

חדר אשפוז
עם עציצים

למעלה משמאל: חדר ניתוח

משמאל: בית מרקחת

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

לאחר שהתוכנית אושרה על ידי ועד הקהילה היהודית בגרמניה, הוחל בחציבת בורות לאגירת מי גשמים לצורך עבודות הבנייה ולהספקת מים עתידית לתפעול שוטף של בית החולים.
ב-1897 הונחה אבן הפינה והחלה הבנייה שהושלמה ב-1902. ניהול העבודה הופקד בידיו של הקבלן והבנאי הירושלמי הרב יעקב מן שבנה מוסדות ציבור בעיר, ביניהם בית הספר 'למל'. יעקב מן היה מהיהודים הראשונים במקצוע בירושלים, שנודע בשילוב נטול פשרות של תורה ועבודה.

עבודת הבנייה נעשתה על-ידי פועלים יהודים וערבים אלו לצד אלו וסיפקה פרנסה לפועלים יהודים רבים לאורך שנים.
עיתוני ירושלים דיווחו על כמאה פועלים העובדים בבניין, ועל השכלולים והחידושים שהוכנסו בו, כגון מעלית ומים זורמים.

בית הספר 'למל, כיום

משמאל:
בניית בית החולים, יעקב מן בקדמת התמונה הקטנה

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

המורה דוד ילין מתאר ברשימתו ביום כ"ב בטבת שנת תרנ"ח/דצמ' 1897:

"השגחה מיוחדת נתונה על כל פרטי ענייני שמירת הבריאות: גודל חדרי משכב החולים נערך באופן כי יהיה לכל מיטה חלל ארבעים מטר מעוקבים לאוויר... החדרים גבוהים ומקום יש לאוויר לעבור דרך כולם... והבורות שנבנו, כבר מכילים אלף ושש מאות מטר מעוקבים מים לכל צורכי הניקיון במילואם."

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

הבניין נחנך ב-27 בינואר 1902 לכבוד יום הולדתו של הקיסר הגרמני וילהלם.
בטקס הפתיחה החגיגי השתתפו כל מכובדי ירושלים: הרבנים הראשיים,
הפחה הטורקי, הקונסול הגרמני ופקידי ממשל טורקיים בכירים.
הכניסה הראשית לבניין שנמצאת במרכז המבנה, עם המרפסת הארוכה
שמעליה, משווה למקום אז והיום אווירה רשמית וטקסית.
אבן הראשה מעל לפתח הכניסה, שנראית כמו כתר, מדמה את חומת
העיר ירושלים. דלתות העץ שקידמו את הבאים בכניסה הראשית עוטרו
בריקועי פליז עם סמלי 12 שבטי ישראל
בעיצובו של האמן זאב רבן מ'בצלאל'.

דלת הכניסה
לבית הכנסת

היישר מולן, במרכז המבואה נמצאת הכניסה
לבית הכנסת דרך דלתות עץ מגולפות, כניסה
שמעניקה צביון יהודי למקום. אלו שוחזרו
במסגרת עבודות השימור שבוצעו במקום
בשנות 1990.

אבן הראשה

לאורך השנים שבהן פעל בית החולים, ניכרה בו יד מטפחת, עציצים עמוסי צמחייה השתלשלו מהחלונות, בחדרים היו שעוני אורלוגין, ונברשות מפוארות פיארו גם את חדרי הניתוח.

בית החולים אימץ לעצמו את שם השכונה שלצידה הוקם - 'שערי צדק' - אך תושבי ירושלים נהגו לכנותו בשם 'בית החולים ואלך'. ד"ר ואלך היה מומחה לרפואה כללית, בעל ידע בגניקולוגיה וברפואת עיניים והיה הרופא היחיד בעיר שידע לבצע אינטובציה (צנרור קנה).
ד"ר ואלך ניהל את בית החולים במשך למעלה מארבעה עשורים.

ד"ר ואלך במרפאה

משמאל:
ילדים מאושפזים
בבית החולים

בשנת 1947, בהיותו בגיל 80 לערך, פרש מתפקידו כמנהל והמשיך להיות מעורב ולהתגורר בבית החולים עד מותו. הוא נותר ברווקותו כל ימיו.
למרות זאת, אימץ ילדה חולה ונטושה בשם בוליסה דאנה בשיתוף עם האחות הראשית זלמה מאייר.

הוא הסתפק במועט והחמיר במצווה קלה כחמורה. בית החולים התנהל תוך שמירה על כללי ההלכה היהודית, בהשגחתו של הדוקטור החרדי, שהיה המנהל וגם הרופא הראשי. הניגודים שבין צורכי הרפואה לבין כללי ההלכה הולידו מעת לעת שערוריות שהדהדו בעיתוני התקופה.

תמונת שחזור של סביבת בית החולים ההיסטורי

את ביקורי הבית ברחבי העיר עשה ד"ר ואלך בתקופת טרום הקמת המדינה על גבי חמורו.

כרטיס ביקור, כשמו כן הוא

המורה דוד ילין כתב עליו:
"ד"ר ואלך לא חסך עמל מנפשו יומם ולילה לבקר חולים ולבוא אליהם בעת מחלתם גם בטרם דרשוהו. ולחולים נצרכים אשר השתתף תמיד בצערם וידע מחסורם, הרבה לפזר מכיסו גם כסף."

בבניין בית החולים התגוררה גם 'שווסטר זלמה', האחות המיתולוגית זלמה מאייר, שהייתה צעירה ממנו וגם היא לא נישאה מעולם. הם עבדו יחד כארבעים שנה במסירות שהפכה לסמל. האחות זלמה הייתה במשך שנים רבות אחראית על ההכשרה של צוות בית החולים והפיקוח עליו. בשנת 1934 יסדה את בית הספר לאחיות של שערי צדק.

"שווסט זלמה"

משמאל: זלמה במרכז התמונה, ושתי בנותיה המאומצות

לזלמה לא היו ילדים משלה אולם בשנות עבודתה בבית החולים אימצה שלוש ילדות נטושות והייתה להם כאם לכל דבר. בשנת 1984 הלכה לעולמה, שלושה ימים לאחר יום הולדתה המאה.

בתקופת מלחמת העולם הראשונה היה בית החולים שערי צדק החשוב ביותר באזור בגלל התמחותו בטיפול במגיפות. מאידך, הצטמצם היקף התרומות של יהודי גרמניה לבית החולים.
כדי לצמצם את התלות של בית החולים באספקה שוטפת מבחוץ, רכש ד"ר ואלך עדר פרות ובעלי חיים אחרים שסיפקו בשר וחלב לצרכי בית החולים.

ספקים ממתינים לפריקת אספקה בחצר בית החולים

מימין: בוליסה דאנה, ילדה מאומצת של ד"ר ואלך, עם הרפתן ואשתו, 1924

רפת במתחם בית החולים

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

בדצמבר 1917 הגיעו הכוחות הבריטים אל טבעת הכפרים הסמוכים לעיר. למרבה ההפתעה החליטו התורכים למסור את ירושלים ללא קרב על מנת שעיר הקודש לא תיפגע.

המושל התורכי נמלט והשאיר איגרת ברוח זאת אצל ראש העירייה חסיין אל חוסייני. האחרון יצא בבוקר ה-7 בדצמבר למסור את כתב הכניעה לאנגלים וביקש מצלם המושבה האמריקאית, לארס לרסון, להצטרף אליו עם המצלמה.

בדרך הם עברו בבית החולים האיטלקי, הסירו סדין לבן מאחת המיטות, חיברו למקל מטאטא ובראש חבורת אזרחים יצאו לחפש את הבריטים. המסע שלהם התארך לכמה וכמה טקסי כניעה כושלים שונים ומשונים.

ראש העירייה, אל חוסייני, וחבורתו נכנעים לבריטים

אחד הסיפורים הרווחים מתאר טקס כניעה שהתקיים בבית החולים 'שערי צדק' בהשתתפות הגנרל אלנבי. אלא שהעובדות כנראה אחרות, והן כפי שתיאר הצלם לרסון שהיה שם.

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

כניסת אדמונד אלנבי לירושלים, 11 בדצמבר 2017

לפי לרסון, אחרי ארבעה מפגשים כושלים עם חיילים וקצינים בריטים שסירבו לקבל מידיהם את כתב הכניעה, הם פגשו את בריגדיר-גנרל ווטסון, מפקד הבריגדה ה-180. הגנרל ווטסון היה קשוב והואיל לקבל את כתב הכניעה ולתחוב אותו לכיסו. הגנרל פנה אל הצלם שהיה האירופי היחיד בחבורה ושאל אותו "היכן אוכל לקבל כוס תה"? לרסון הפנה את כל החבורה אל בית החולים שערי צדק הסמוך, שם, אצל ד"ר ואלך, 'חגגו' את נפילת העיר על כוס תה וביסקוויטים, ארבעה ימים לפני שגנרל אלנבי צעד לקול תרועת חצוצרות דרך שער יפו אל מדרגות מצודת דוד.

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

החוגים הציונים תפשו את ד"ר ואלך כמי שנהנה מחסותו של הקונסול הגרמני עד הכיבוש האנגלי והתקרב לשלטונות הבריטים לאחר כניסת צבאות אלנבי לירושלים. התייצבותו לצד קנאי הישוב הישן, שהתנגדו ל'השתלטות הציונית', עוררה התנגדות אבל לא פגעה בסמכותו הרפואית. חברו הטוב המשפטן והמשורר החרדי, ד"ר ישראל דה-האן, שאיתו נהג ללמוד תלמוד בבית הכנסת שבבית החולים, הואשם שחיפש דרכים למנהיגים ערבים והציע את שירותיו למלחמה בציונות.

מימין למעלה:
ישראל דה-האן

מימין: בית הכנסת

משמאל: דה-האן במגבעת בהירה ולצדו ואלך

דה-האן נרצח בשליחות ה'הגנה' כשיצא מפתח בית החולים. שם, בשנת 1924, בוצע למעשה הרצח הפוליטי הראשון בתולדות הציונות בארץ.

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

מדי שנה, בחג הסוכות, היו באים נציגי הישוב ונציגי השלטון לסוכתו המפוארת של ד"ר ואלך בחצר בית החולים. שם הוא נהג להעלות את זכרו של חברו דה-האן, המשורר האנטי ציוני שנרצח. עם עזיבת שלטון המנדט, ביום העצמאות הראשון התנוסס לראשונה בתולדות המוסד דגל ישראל הכחול-לבן מעל למרפסת החזית של בית החולים.

חזית בית החולים,
שנות 1950

אושפיזין בסוכה של ואלך

צוות ביה"ח,
במרכז ואלך

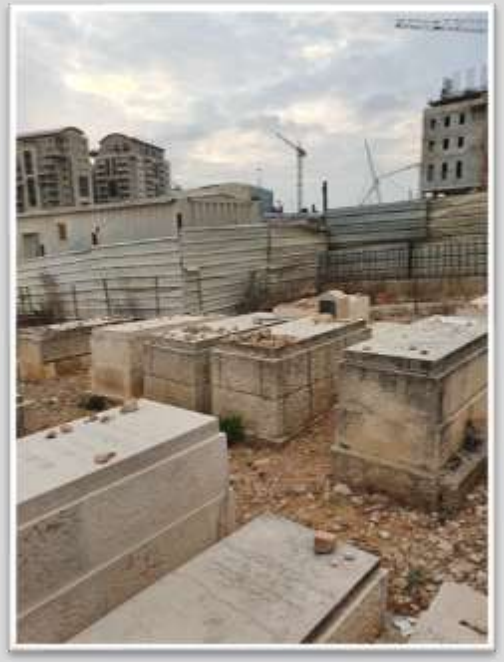
אין כמו שירת האבנים של ירושלים

במלחמת העצמאות, במיוחד לאחר ניתוק הקשר עם בית חולים הדסה בהר הצופים, טיפל בית החולים ברבים מנפגעי הקרבות באזור ירושלים. בזמן המלחמה שימשה חצר בית החולים, בית קברות זמני. עשרות מהקברים נמצאים עד היום במקום.

ד"ר ואלך נפטר בשיבה טובה ונקבר בחצר בית החולים בשנת 1957.
ירושלים כולה התאבלה עליו.

המצבה על קברו
של ד"ר משה ואלך

מימין: בית הקברות,
2021

משמאל: אמבולנס חדש
בשערי צדק הישן

מאז אמצע שנות 1990, אז שופץ ושומר הבניין על ידי האדריכלים יעקב ואמנון רכטר, הוא שימש משכן למשרדי רשות השידור, ואחרי שעזבה הוא מתפקד כמרכז תרבות ואומנות בניהולה של עמותת 'רוח חדשה'.

מסדרון, 2021

משמאל:
קומת הכניסה, 2021

הכניסה בחזית המבנה,
2021

אין כמו שירת האבנים של ירושלים

הפרק הבא בהיסטוריה של המבנה, הוא להפוך למלון בוטיק יוקרתי כחלק מפרויקט "מידטאון ירושלים" של חברת קנדה ישראל. בסמוך אליו יבנו ארבעה מגדלי קומות חדשים: למגורים, למשרדים ולמלונאות. 'שימור' גרסת המאה ה-21.

הדמיה של המגדלים מאחורי המבנה ההיסטורי

איור הומוריסטי וביקורתי, אדריכל משה שפירא

תחקיר חזותי
אין כמו שירת האבנים של ירושלים

איור של אדריכל משה שפירא
בקריצה הומוריסטית וביקורתית

הדמיה של הרחוב והמגדלים
מאחורי המבנה ההיסטורי

תחקיר חזותי
אין כמו שירת האבנים של ירושלים

מקורות:

- נורברט שווקה, תולדות הרפואה - ירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית, עורכים: ברטל וגורן, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים, 2010
- דוד קרויאנקר, רחוב יפו ירושלים - ביוגרפיה של רחוב, הוצאת כתר ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2005
- מרדכי נאור, רופאים וחולים בירושלים, ירושלים: גיליון רפואי, הוצאת יד בן-צבי ומגדל דוד, 2015
- דוד ילין, ירושלים של תמול, "מכתבים מירושלים" 1896 – 1904, פורסמו ב"המליץ", פרויקט בן יהודה
- שפרה שוורץ, מלחמת בתי החולים, מט"ח, המרכז לטכנולוגיה חינוכית, 2002
- משה חננאל, הירושלמים - מסע בספר הטלפונים המנדטורי 1946, מהדורה מיוחדת מגזין ארץ הצבי, 2007
- גבריאל צפרוני, הדוקטור עם המפתחות, 'עת-מול' גיליון 21, 1978, הוצאת יד בן-צבי ואוניברסיטת ת"א
- מערכת 'עת-מול', על שולחן העבודה של הדוקטור, 'עת-מול' גיליון 194, הוצאת יד בן-צבי ואוניברסיטת ת"א
- שני רחל פומס, 120 שנה אחרי שהוקם: בית החולים המיתולוגי "שערי צדק" יהפוך למלון בוטיק, אתר YNET, 14.11.21

תצלומים:

פיקיוויקי // ארכיון יד בן-צבי - ישראל הנגלית לעין // אלבום ד"ר משה ואלך // אלבום בית החולים 'שערי צדק' // אלבום גד פרנקנברג ודבורה לבית הופמן // אלבום רחל עליאש לבית בר // ארכיון התמונות ע"ש שושנה ואשר הלוי – יד בן צבי // ספריית הקונגרס // זיויה - 'מעלה היצירה' // תמר הירדני // ד"ר אבישי טייכר // סיגל לנדסברג

אנו מכבדים את זכויותיהם של בעלי זכויות יוצרים ומשקיעים מאמצים באיתור בעלי זכויות יוצרים לצורך שימוש בחומרים המופיעים באתר. השימוש נעשה על פי סעיף 27א לחוק זכויות יוצרים תשס"ח-2007, ואם לדעתכם נפגעה זכותכם כבעלים של זכויות יוצרים בחומר המופיע באתר זה, הנכם רשאים לפנות באמצעות דואר אלקטרוני לכתובת: info@hamoreshet.org.il
בבקשה לחדול מעשיית השימוש ביצירה, וציינו שם מלא ומספר טלפון, וצרפו צילום מסך וקישור לדף הרלוונטי באתר.

הפקה: מתנדבי קבוצת אבני מורשת – תקשורת לנכסי מורשת מוחשית, 2021

תחקיר וכתיבה: סיגל לנדסברג
עיצוב: זאב הררי

אבני מורשת